

OVACIK'TA ERMENİ HAFIZASININ İZİNİ SÜRMEK

MEHTAP TOSUN*

“Bir diğer efsaneye göre Munzur Dağı'nın en yüksek ve devamlı karla kaplı zirvesi, Anahit'in silueti olup Dersim'i korumaktaydı. O doğudan batıya bakıyor ve sol memesinden Aradzani'ye (Murat Suyu) akan Dersim süt pınarını sağ memesinden ise Fırat'a akan Yerzinga (Erzincan) süt pınarını besliyordu. Anahit'in¹ kutsal sütü, kardeş nehirlerin sularını eşit olarak kutsayıp meshediyordu. Kimileri de Fırat ve Aradzani'nin Anahit'in sağ ve sol kolları olduğunu ve müşfik bir ana gibi Dersim'i çepeçevre sardığını, koruduğunu düşünüyorlardı”.²

Dersim merkezinden Ovacık'a ulaşmak için gidilen o bol virajlı yol, çocukluğumdan beri bana hep düş yolculuğu gibi gelirdi. Ovacık'ın kendisine değil de Munzur'un kıvrımları boyunca renklere bulanmış sert manzarasına ve karanlık vadi boyunca aktıkça serinleten ve teni canlandıran suyun akışına kapılma anına ulaşmak, bu yolculuğu her seferinde benim için daha büyüleyici hale getiriyordu. Heybetli dağların arasından doğanın dört bir ya-

* Dr. Öğr. Üyesi, Ruhr University-Marie Jahoda Center for International Gender Studies.

¹ Anahit, iyilik, fazilet ve bereket azizesidir ve Ermeni mitolojisinde çok özel bir yeri vardır. Anahit, “hayat veren (dirilten), topraklara verimlilik kazandıran, bu şekilde yaratan ve aynı zamanda esirgeyen ve koruyan” sıfatlarına sahip olmasından ötürü ana tanrıça ya da “Altın Ana (Voskemor)” olarak da bilinmektedir (Seyfeli, 2011: 158-159). Bu şekilde doğanın üretken güçlerini uyandıran Anahit'in Ermeni mitolojisinde doğurganlık, doğum, güzellik ve su tanrıçası olduğu da söylenir (Makinacyan, 2021).

² Sarkis Seropyan, “Efsanelerin Harman Yeri, Dağlar Ülkesi Dersim”. Bkz. <https://www.-agos.-com.tr/tr/yazi/8299/efsanelerin-harman-yeri-daglar-ulkesi-dersim>.

nına saçılan güzellikleri izleye izleye seyre dalarken bir anda yolun sonunda sizi bekleyen Munzur Gözeleri'nde buluyorsunuz kendinizi. Hani koca bir dağın on yedi yerinden suyun bembeyaz köpüklerle yeryüzüne çıkarak hayatı müjdelediği ve Munzur suyunun doğum anına tanıklık ettiğiniz, türlü efsanelere konu olmuş o yer. Efsaneler demişken 2015'te kaybettiğimiz Agos gazetesinin kurucularından Sarkis Seropyan'la 2011 yazında Dersim'de bir şekilde karşılaşmamızı, sonrasında kısa sürecek olan yol arkadaşlığımızı ve yol boyunca aramızda geçen muhabbeti anımsadım. Sarkis Seropyan, o yolculukta bana Munzur ile ilgili hangi efsaneyi bildiğimi sormuştu. Ben de Dersim yöresinde ve kültürel hafızasında önemli bir yer kaplayan ve adı Munzur olan bir çoban ile ilgili efsaneden³ bahsetmiştim. Bu cevabım karşısında Seropyan bu söylence dışında Munzur Gözeleri'nin adı Anahit olan ana tanrıçanın memelerinden çıkan sütü temsil ettiğini söylemişti. Munzur'a dair böyle bir efsaneyi böylesine farklı bir yerden ve ilk defa duyduğum için meraklanmışım. Seropyan'ın aktardığına benzer bir biçimde Munzur'un Anahit ile ilişkisine ve efsaneye nasıl konu olduğuna Nuri Dersimi'nin (1992: 10) 'Kürdistan Tarihi' adlı kitabında şöyle rastlıyoruz:

“Atalarımızın esatiri (efsaneleşmiş) inançlarına göre Munzur'daki su kaynakları büyük ilahe Anahit'in göğsünden fışkıran süttür. İlahe Anahit atalarımızca ana ilahe sayıldığı için, bugüne kadar aşiretler arasındaki ihtilafların burada halledilmesi ve ahd ü peyman (söz/yemin) için misak (anlaşma) olarak Munzur suyunun içilmesi geleneği, anne sütü (Anahit'in sütü) üzerine yemin etmek mahiyetinde olduğu farz edilir.”

³ Bu efsanenin/söylencenin teması genel olarak şöyle özetlenebilir: Hikâyenin kahramanı olan Munzur, Ovacık'ta dindar bir ağanın yanında çobandır. Ağa bir gün hacca gider, Hacda iken canı helva ister. Munzur ağası uzaklardayken onun helva istediğini hissetmiş ve ağasının eşinden helva hazırlamasını ister. Munzur bu helvayı almış ve bir çırpıda ağasına götürmüştür. Ağa şaşkınlıkla kendisine uzatılan sıcak helvayı alır almaz Munzur kaybolur. Hac ziyareti sona erdiğinde ağa köyüne dönmüş ve köylüler ağayı karşılamaya gitmiştir. Bu karşılamaya katılanlar arasında elinde bir bakraç sütle Munzur da varmış. Ağa köylülere kendisinde bir keramet olmadığını asıl keramet sahibinin Munzur olduğunu, onun elini öpmeleri gerektiğini söyler. Köy halkı elini öpmek için Munzur'a doğru yöneldiği sırada Munzur kaçmaya başlar, elindeki bakraçtan süt dökülür ve süt dökülen yerlerden sular fışkırmaya başlamış ve bugünkü Munzur gözeleri adını almıştır (Aksoy, 2006: 123-124; Gezik, 2016: 136; 60-61). Bu efsanede ağanın Hac ziyareti yöresel-dinsel dokuya uygun olmadığı için yerel anlatılarda Munzur'un ağasının Hacca değil Kerbela'ya gittiği belirtilir (Aksoy, 123-124; Molyneux-Seel, 1914: 67). Kimi kaynaklarda da ağanın Hac/Kerbela'ya değil, savaşa gittiği öne sürülür (Dersimi, 1992: 9).

Bu alıntıda Ermeni mitolojisinde özel bir yeri ve anlamı olan ve Ana Tanrıça olan Anahit'in sütünün Munzur suyu ile eşdeğer olduğu ve aşiretler arası tüm husumetlerin burayı ziyaret edip bu sudan (süt) içildiğinde son bulunduğu ifade edilir. Munzur Gözeleri'ne yapılan ziyaret ve bu ziyaret esnasındaki ritüellerin, aşiretler arası çatışmaları çözüme kavuşturmak ve barışı sağlamak için aracılık ettiği varsayılır. Munzur suyunun efsaneye bu şekilde konu olmasını “suyun kültürlerde hatırlatıcılığı ve doğurganlığı” (Odacı, 2015: 132) simgeliyor olmasıyla birlikte düşünebiliriz. Çünkü “su”, genel olarak Türkiye mitolojisi içerisinde “yaşam döngüsünün, canlılığın ve hayatın bir sembolü olarak karşımıza çıkar” ve “geçmişe ait değer yargılarının, inanç sistemlerinin, kültürel belleğin canlandırıcı ve yaşatıcı unsuru” olarak toplumsal ve kültürel motiflere işlenmiş halde bulunurlar (a.g.e.: 133). İki farklı efsanede olduğu gibi bellek ve kültürün derinliklerine inildiğinde efsanelerin ait olduğu toplumsal yapıya dair önemli mesajlar verdiği söylenebilir. Munzur'a dair efsanenin Munzur çobanın bakracından dökülen süt üzerinden anlatılagelmesi ve bir başka söyleneceye göre Anahit'in memelerinden fışkıran sütle özdeşleştirilmesi, yerel kültürde, hem Ermeni izleri ile ilgili ipuçları barındırması hem de toplumsal cinsiyet örüntüleri açısından da bir kırılma yaratmaktadır. Dolayısıyla Munzur suyunun mucizevi varlığı üzerine uyarlanan efsaneler, bir yandan kültürel belleğin taşınmasına ve aktarılmasına aracılık ederken diğer yandan da kolektif bilinçte gizlenmiş ve bastırılmış izleri de ortaya çıkarır. Bu yazı bağlamında Ovacık'ta Ermeni izlerini sürmeye Munzur suyu ile başlamış olduk, ilerleyen sayfalarda başka mekânlara da uğrayarak bu iz arayışına devam edeceğiz.

OVACIK'TA ORTAK YAŞAMIN BELİRTİLERİ: NÜFUS, YERLEŞİM, KÜLTÜREL BELLEK VE KUTSAL MEKÂNLAR

1915 Öncesi Nüfus ve Yerleşim

Dersim'in kuzeybatısında, Eğin'e sınır komşusu olan ve Munzur çayının kaynağı üzerindeki yerleşim alanında olan Ovacık (eski adıyla Pulur/Pılur, Ermenice “tepe, höyük” demek) 1871 (h. 1288) Salnamesine göre, Erzurum Vilayeti'ne bağlı olarak gösterilmektedir.⁴ Ovacık'ın nüfus vaziyetine

⁴ G. Aghjayan, “Dersim-Demography (Part I)”, <https://www.houshamadyan.org/mapottomanempire/vilayetofmamaratulazizharpur/sandjak-of-der-sim/locale/demography-part-i.html>

baktığımızda, bahsi geçen 1871 Erzurum Vilayeti Salnamesi'nde Hozat'ın Ovacık Kazası'na dahil olduğu görülmekle birlikte, Ovacık nüfusu toplam 7.050 erkek (6.657 Müslüman ve 393 Hristiyan), 175 köy olarak verilmektedir (Aghjayan, 2015).⁵ Aghjayan, bu Salnamede yer alan nüfus verilerini yorumlarken Hozat'ın Ovacık kazasına dahil edilerek yazıldığını göz önüne alarak, bölgedeki tek Hristiyan unsurun Ermeniler olduğunu, 1914'e kadar Ovacık Kazasında kayıtlı Ermeni bulunmadığını, dolayısıyla bu 393 Hristiyan erkeğin Hozat Kazası'ndaki Ermeniler olduğu sonucuna varılabileceğini belirtir (a.g.e.).

I. Dünya Savaşı öncesinde yapılmış olan İstanbul Patrikhanesi sayımına göre ise Dersim sancağına bağlı bütün kazalar içerisinde Ovacık toplam 4.100'le en az nüfusa sahip olanıdır (Kevorkian ve Paboudjian, 2012: 390). 1891 tarihli Vitali Genet tarafından hazırlanan "Asya Türkiyesi" adlı kitapta toplam nüfus 8.900 olarak belirlenmiş, bu nüfus 7.915 Müslüman ve 985 Ermeni olarak kaydedilmiştir (akt. Çalışlar, 2011: 37). 1888'de bölgeyi gezen Antranik "Dersim Seyahatname" adlı eserinde Ovacık'ın nüfusunu şu şekilde özetlemiştir: "*Saf Kızılbaştır ve hiç Ermeni yoktur*" (2012: 111). Ermenilerin toplu halde kırma uğradığı 1915 yılına gelindiğinde ise kaza merkezinde Pardi'de⁶ (Karayonca) 50 kadar Ermeni yaşadığı öne sürülmektedir (Kevorkian, 2015: 596; Kevorkian ve Paboudjian, 2012: 390). JUK (Jandarma Umum Komutanlığı) tarafından hazırlanan raporda ise I. Dünya Savaşı'ndan önce Ovacık Kazası'ndaki Gregoryan ve Protestan Ermeni nüfusunun "hiçbir zaman yüzde 10 oranını geçmediği" belirtilmiştir (Çalışlar, 2011: 82). Ovacık'ın nüfusuna dair I. Dünya savaşı veyahut 1915 öncesi nüfus verilerine dair bütün bu kaynakları bir araya getirdiğimizde, Dersim'in en az kalabalık olan bu kazasındaki Ermeni nüfusunun ya hiç olmadığını ya da çok az sayıda olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla bu verileri göz önüne aldığımızda Ovacık Kazası'ndaki Ermeni nüfusunun varlık ve yokluk arasında bırakıldığını ve kaydedildiğini söylemek mümkün. Bu bilinmezlik hali içerisinde belki de en ilginç nokta, Ermenile-

⁵ George Aghjayan, "Dersim-Demography (PartI)", <https://www.houshamadyan.org/mapot-tomanempire/vilayetofmamuratulazizharput/sandjak-of-dersim/locale/demography-part-i.html>.

⁶ Ovacık Kazası'nın en eski merkezi Pardi (Karayonca) Köyü ve daha sonraki merkezi ise Zeranik Köyü'dür (Çalışlar, 2011: 82).

re ait kaynaklar, Ermeni nüfusunun ya tamamen olmadığını ya da çok çok az olduğunu öne sürerken; buna mukabil devlete ait ya da ona yakınlığıyla bilinen kaynakların Ermeni nüfusuna dair daha fazla bir rakam belirlemiş olmasıdır. Ancak 1915 yılına kadar Dersim’de Ermeni kimliğiyle varlığını sürdürmüş Mirakyan⁷ aşiretinin Ovacık’ın Dujik/Tujik⁸ bölgesinde (Sultan Baba Dağı çevresi) yerleşik halde bulunmaları, Ovacık’ta hâlihazırda bir Ermeni nüfusunun olduğuna kanıt teşkil edebilir.

1915 SONRASI NÜFUS VE YERLEŞİM

1915 Ermeni kırımından sonra, Ovacık’ın nüfusundaki değişimleri görebilmek için Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından 28 Ekim 1927 tarihli nüfus kayıtlarını incelemek oldukça önemli. Bu kayıtlara göre, Ovacık’ın toplam nüfusu 5.327’dir. Bu nüfus içerisindeki etnik/dini kompozisyona ilişkin dağılıma baktığımızda kazanın sadece İslam dinine mensup (4.267 kişi) kişilerden oluştuğu ve tabloda yer alan Katolik, Ermeni, Protestan, Ortodoks, Musevi nüfus bilgisine ilişkin sütunlarda herhangi bir rakam olmadığı görülmektedir.⁹ Dikkatlice bakıldığında Ovacık’ın toplam nüfusu 5.327 ve etnik/dini kompozisyona ilişkin nüfus 4.267 olarak belirtilmiş. Aynı kayıtlarda yer alan tabloların birinin altına Ovacık nüfusu ile ilgili şu şekilde bir not düşülmüştür:

“Ovacık Kazası’nda 520 erkek ve 540 kadın nüfusu hakkında tasnife muktazi (gerekli) tafsili (ayrıntılı) malumat elde edilmediğinden bu ve müteakip tablolardaki inkıslamlara dahil edilmemişlerdir”.¹⁰

⁷ Mirakyanlar Dersim’de savaşçı ve güçlü karakterleriyle ün salan tek Ermeni aşiretidir (Tosun, 2021: 365) Mirakyanlar Dersim’in Hakis (Nazımiye-Büyükyurt), Torud/Torut (Hozat-Taşıtlı), Dujik/Tujik Baba (Ovacık-Sultan Baba/Yoğunçam) ve Çukur (Nazımiye) köylerinde yerleşik halde bulunmuştur (Kevorkian, 2015: 596). Mirakyan aşireti 1915’te kısmen yok edilmiş, aralarından çok azı Dersim’in dağlık bölgelerine kaçıp kurtulabilmiştir (Kevorkian ve Paboudjian, 2012: 385).

⁸ Dujik/Tujik denilen bölge günümüzde Sultan Baba Dağı olarak bilinen ve Ovacık’ın Yoğunçam Köyü’ne bağlı bir yerdir.

⁹ Ayrıntılar için bkz. TC İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanan 28 Ekim 1927 Umumu Nüfus Tahriri, 1929, Hüsnütabiat Matbaası: İstanbul, s. 212.

¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Umum Müdürlüğü, a.g.e., s.168.

Yukarıdaki notta da belirtildiği üzere Ovacık'a dair 1927 tarihli nüfus kayıtlarında yer alan toplamda 1.060 kişinin etnik/dini kompozisyonuna dair ayrıntılı bir bilgiye sahip olunamamasının nedeninin, 1915 kırımı ile ilgili olduğunu söylemek mümkün. Ermenilerin Türkiye'nin tamamında olduğu gibi Dersim'de de tamamen silinmesi ve tehcir edilmesi amacıyla gerçekleştirilen 1915-16 yıllarındaki harekâtlar, Ermeni varlığına açılan bir savaştı. 1915 kırımında, hem Dersim'deki Ermeniler hem de çevre illerden ve kazalardan Dersim'e kaçabilen Ermeniler, burada ya tamamen karşılık beklenmeden ya da belirli bir karşılıkla (nakdi para, altın ya da ağanın hizmetine girmek gibi) Dersim'e sığınmış ve burada korunmuşlardır (Tosun, 2015; 2018; 2020; 2021). İşte tam da bu noktada 1927 tarihli nüfus kayıtlarında belirlenemeyen 1.060 kişinin Dersim'de korunan, civar şehir ve kasabalardan Dersim'e sığınanlardan oluştuğunu tahmin etmek çok da zor değil. Bu duruma örnek teşkil edecek şekilde, Hayreni, 1915 sonrasında Harput, Arapkir, Eğin ve Çemişgezek üzerinden kaçarak bölgeye giriş yapan Ermenilerin Hozat ve Ovacık'ın köylerine dağılmış olduğu, buralara sığındıkları, burada aşiretler arasında korundukları ve sonra çoğunluğunun halkın da yardımıyla Rus denetimindeki Erzincan'a geçtiği ve buradan Kafkas bölgesine ulaştıklarını belirtmiştir (2012). Kevorkian da 1915 sırasında bölgenin Harput ovasından ve Erzincan Sancağı'nın batısında yer alan yerleşimlerden¹¹ gelen 10.000 ila 15.000 Ermeni ve komşu kaza sakinini için –özellikle Pardi (Ovacık) ve Kızılkilise/Nazımiye'nin Ermeniler için– bir sığınak haline geldiğini ifade etmiştir (2015: 596).

KÜLTÜREL BELLEK VE KUTSAL MEKÂNLAR

Ovacık'ta Ermeni varlığını, kültürünü ve ortak yaşama dair belleği en canlı tutan izlerden en önemlisi kutsal mekânlardır. Ovacık yolu üzerinde bulunan Halvori Köyü yakınlarındaki Halvori Vank'ın¹² (Manastır ve Kili-

¹¹ Bu yerleşimlerin Ovacık'a ne kadar yakın olabileceğini daha net anlayabilmek için Ant-ranik'in şu cümlelerine kulak verelim: “Buraya (Ovacık'a) yakın olduğundan yazları genellikle Çemişgezek ve Eğin'den Ermeni zanaatkârlar ve tüccarlar gelir” (2012: 111).

¹² Vank Ermenice manastır anlamındadır. Dersim'de sonu “Vank” ile biten birçok yerleşim yerine rastlayabilirsiniz, kimi yerler de yalnızca “Vank” ya da “Venk” olarak anılır. Buralar

sesi/Surp¹³ Garabet Manastırı) ve Dujik Dağı'nın (Sultan Dağı) Dersim'deki Alevi/Kürt-Zaza ve Ermeni toplumunun uzun zamanlar boyunca ortak kutsal mekânları olarak kabul edildiği çeşitli kaynaklarda öne sürülmektedir. Yine bu kaynaklarda kutsallığın ortaklığını kanıtlayacak çok sayıda anlatı yer almaktadır. Antranik'in 1888'de bölgeyi ve Halvori Vank'ı gezip gözlemlerken yazdığı şu cümlede ortak kutsallığa ilişkin emarelere rastlarız:

“Kılavuzluğu manastırın sadık hizmetkârlarından Hampartzum üstlendi; kendisi o sırada manastıra vergi olarak alınan ürünleri toplamak üzere çevredeki Ermeni ve Kürt köylerini dolaşmaktaydı” (2012: 69).

Görüldüğü gibi manastır için Kürtlerle Ermenilerin beraber vergi ödemesi her iki toplum için bu mekânın kutsallığına örnek teşkil edecek niteliktedir. Halvori Vank'ın Dersimli Ermeniler ve Kızılbaşlar için önemli olduğunu vurgulayan Antranik, bu manastırın o zamanların Dersim'inde tek faal manastır olduğunu ve bölgenin her yerinde büyük manevi etkisinin bulunduğunu da ekler (2012: 73). Halvori Vank/Surp Garabet Manastırı'nın bir yandan tarihi kitabeye sahip olması, bir yandan da Dersim'in en merkezi yerinde konumlanması (ki o dönemde hâkim olmayan herhangi bir halk tarafından gerçekleştirilecek bir durum değil) Ermenilerin Osmanlı hanedanlığının başlangıcından beri Dersim'deki varlığını ve iskân edilmiş olduğunu kanıtlamaktadır (Molyneux-Seel, 1914: 67). Bu manastır 1915'lere kadar Dersim'de varlığını sürdüren ve hizmet verebilen tek manastır olma özelliğini taşır (Hayreni, 2012). Kimi kaynaklara göre bu manastır Kürtler tarafından yıkıma karşı bağışıklığını, mucizevi özelliklere ve kerametlere sahip olmasına borçludur (Antranik, 2012: 74-75; Molyneux-Seel, 1914: 63). Çünkü uzun zamanlar boyunca Kürtler çeşitli hastalıklardan kurtulmak için bu manastıra hac ziyareti gerçekleştirmişlerdir (a.g.e.: 74, 63).

Halvori/Surp Garabet Vank Manastırının Dersim Alevi/Zaza-Kürtleri ve Ermeniler için ortak yaşama kültürünün ve kutsallığın sembolü olması bir başka anlatıya daha dayanmaktadır. Seyit Rıza ile ilgili olan bu anlatı;

“o topraklarda kurulmuş ve yüzlerce yıl hizmet vermiş kalıntıları çoğunlukla ziyaret yerine dönüşmüş olan Ermeni manastırlarının isimleridir” (Hayreni, 2012).

¹³ Manastırlar ya da kiliseler genellikle “adına atfedildikleri Hristiyan azizlerinin isimleriyle vafit edilmiştir” ve Surp Türkçede aziz kelimesine karşılık geldiği için bu mekânların (kilise/manastırlar) çoğunluğu “Surp”la başlayan isimler alır (a.g.e.).

Halvori Vank Manastırı veya Aziz/Surp Garabed Manastırı, 1937 ve 1938 civarı¹⁴

manastırda Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'in orta parmağının uç kısmının bulunduğu ve bu parmağın altı çeşit renkli, özel bir koruyucuyla –mumya gibi– korunduğunu ifade etmektedir. Bu parmak, manastırın Alevi Zaza/Kürtlerince de kutsal bir yer olarak görülmesini sağlamıştır. Rivayet, Surp Garabet Vank Manastırı'nın hem Alevi Zazalar/Kürtlerle Ermenilerin 'ortak ibadet ve tapınağı' olmasından hem de kilise keşişinin çok güvenilir olmasından dolayı Seyit Rıza'nın önemli evraklarını ve parasını keşişe emanet ettiğinden bahsetmektedir. Keşiş 1938 sırasında bu emanetlerin bir kısmını koruyabilmiştir, diğer kısmının ise hâlâ gömülü olduğu söylenmektedir (akt. Kalman, 1995: 68-69). Seyit Rıza'ya emanet edilen Halvori Surp Garabet Manastırı'nın tarihsel değerlere sahip kültürel varlıkları (Ermenice İnciller, haçlar ve başka eşyalar) Dersim Harekâtı sırasında ordunun bu manastıra müdahalesi sonucunda ele geçirilmiş ve aşağıdaki resimlerde de görüleceği üzere 7 Kasım 1937'de Ulus Gazetesi tarafından Seyit Rıza aleyhine "suç unsuru" ve "hokkabazlık hikâyesi" şeklinde haberleştirilmiştir.

Daha önce de belirttiği gibi Halvori Vank, manastırla ortak kutsallıktan kaynaklanan bu ilişki sayesinde yıllarca saldırılardan korunmuş (a.g.e.: 69) ve Dersim 1938 harekâtına kadar ayakta kalabilmiştir (Hayreni, 2012).

¹⁴ Houshamadyan, özel koleksiyon; ayrıntı için bkz. <https://www.houshamadyan.org/mapottomanempire/vilayetofnamuratulazizharput/sandjak-of-dersim/locale/de-mography-part-i.html>.

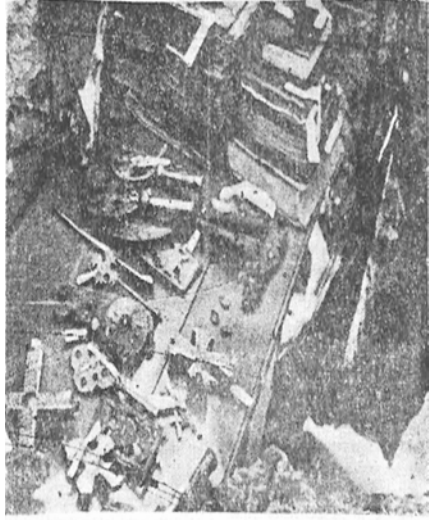

*Seyid Rızanın çadırında bulunan acıab işaretler,
haşlar, ve ermenice, almanca kitaplar*

Bir hokkabazlığın hikâyesi

Seyid Rızanın çadırındaki haşlar ve ermenice kitaplar

Sergerde Seyid Rızanın çadırında neler bulabileceğinizi tahmin eder-
siniz? Bir kuran, hadis, ayet, enâmı; şerif, muhammediye, siyerinebi, üfü
rüküü keşkülü, mavi boncuklar, içinde
(Sona 8. inci sayfada)

Seyid Rızanın çadırında bulunan eşyadan bir kesim

Ulus Gazetesi, 7 Kasım 1937

Halvori Vank veya Aziz/Surp Garabed Manastırı,
1937 ve 1938 yılları civarında zarar verilmesinden sonra¹⁵

Yukarıdaki resim, 1938'den sonra Halvori Vank Manastırı veya Aziz/Surp Garabed Manastırı'nın 1938'de ne halde olduğunu göstermektedir.

¹⁵ Houshamadyan, özel koleksiyon, a.g.e.

Dersim'in Alevi/Zaza-Kürt toplumu ve Ermeni toplumunun ortak kutsal mekânlarından bir diğeri Ovacık'taki Dujik/Tujik Baba olarak da anılan Sultan Baba Dağı'dır. Daha önceki bölümlerde bahsi geçtiği üzere Ovacık'ın bu kısmında Ermeni Mirakyan aşiretinin toprakları vardır. Mintzuri, *Kapandı Kirve Kapıları* adlı kitabında bu kutsal mekânı şöyle tasvir etmiştir:

“...Ovacık'tan içeride, Behre Beli geçidinin devamında, Kuzucan yönünde uzanan Munzur dağlarında, Kutu Deresi'ne bakan tepenin üstünde Dujik Baba'nın mezarı vardır. Ziyaretlerin en ünlüsü budur. Kutsal bir kilimle kaplıdır mezar. Eğer sonbahar rüzgârı üzerindeki kilimi hareket ettirir de üç kere havalandırır indirirse bu iyiye alamet sayılır, soygun ve talan tehlikesinin olmadığına hükmedilir” (Mintzuri, 2002: 90-91).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Dujik-Baba “Dersimlilerin koruyucu meleği” olmuş ve bilhassa 19. yüzyılda Osmanlı ile Dersimliler arasındaki çatışmalara sahne olan bir bölge olmuştur (Antranik, 2012: 115). Rivayet odur ki, Dujik Baba Osmanlı tarafından kuşatıldığında ve Dersimliler zayıf durumdayken mucizevi, görünmeyen toplarla Osmanlıyı geri püskürttüğü söylenir (a.g.e.: 15). Kimi rivayete göre de “Hazreti Hüseyin'in ruhu burada yaşadığı için” Dersim'in tamamında Kızılbaşlar tarafından hiçbir dağa bu kadar saygı gösterilmemiştir. Yine Antranik'in aktardığına benzer şekilde Molyneux-Seel de, Dujik Baba'nın tehlike anında Dersimlilerin güvenlik için kaçtığı yer olduğunu ve yaklaşmaya cüret eden her düşmana görünmez topun gümbür gümbür geldiğini aktarmıştır (Molyneux-Seel, 1914: 59).

SONUÇ

Ovacık Ermenilerine dair bir geçmişin yeniden kurulması ve hatırlanması o bölgeye dair tarihin yazılma biçimini etkiler ve şimdiki zamana derinden kök salmasının önünü açar. Bu yazıda Ovacık'ta Ermeni varlığının ve hafızasının izini ararken uzun yıllar birlikte yaşamış olmanın beraberinde getirdiği kültürel etkileşimlerin peşine düşmek oldukça yol göstericiydi. Çünkü bu etkileşimler, hem Dersim Alevi/Zaza-Kürt toplumunda hem de Ermeni toplumunda ortak kutsal mekânlar ve temsiller aracılığıyla kolektif bir bellek tesisine yol açmıştı. Dolayısıyla bu yazı, tıpkı zamanın güçlü anılara ve tarihin güçlü dönemlere sahip olması gibi efsanelerin, mekânların ve sembollerin de kolektif hafızanın güçlü yerleri olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Aghjayan, G. (2015). "Dersim-Demography (Part I)" <https://www.houshamad-yan.org/mapottomanempire/vilayetofmamuratulazizharput/sandjak-of-dersim/loca-le/demography-part-i.html>.

Aksoy, G. (2006). *Dersim Alevi Kürt Mitolojisi*, Komal: İstanbul.

Antranik (2012). *Dersim Seyahatname*, çev. Payline Tomasyan, Aras: İstanbul.

Çalışlar, İ. (2011). *Dersim Raporu*, İletişim: İstanbul.

Dersimi, N. (1992). *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Dilan.

Gezik, E. (2016). *Geçmiş ve Tarih Arasında Alevi Hafızasını Tanımlamak*, İletişim: İstanbul.

Hayreni, H. (2012). "Dersimli Ermeniler: Çifte Damgalı Bir Kimliğin Yaşam Mücadelesi", *Dersiyad*, Mayıs-Haziran.

Kalman, M. (1995). *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*, Nüjen.

Kevorkian, R.H ve Paboudjian, P.B. (2012). *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, (çev. Mayda Saris) Aras: İstanbul.

Kevorkian, R.H. (2015). *Ermeni Soykırımı*, İletişim: İstanbul.

Mintzuri, H. (2002). *Kapandı Kirve Kapıları*, Aras: İstanbul.

Molyneux-Seel, L. (1914). "A Journey in Dersim", *The Geographical Journal*, Vol. 44, No. 1, 49-68.

Odacı, S. (2015). "Kültürel Bellek Aktarıcısı Olarak Postmodern Yazar ya da Metinlerarasılıkla Yeniden Kurulan Geçmiş", *Türkbilgi*, sayı 30, s. 129-136.

Seyfeli, C. (2011). "Erken Ermeni Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık Öncesi Ermeni Tanrılar Panteonu", *Ondokuz Mayıs Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı 30, s. 139-183.

Seropyan, S. (2015). "Efsanelerin Harman yeri, Dağlar Ülkesi Dersim", <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/8299/efsanelerin-harman-yeri-daglar-ulkesi-dersim>.

TC İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanan 28 Ekim 1927 Umumu Nüfus Tahriri, 1929, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul.

Tosun, M. (2021). "Hatırlama Duvarları, Hafıza ve Aidiyet: Mazgirt'te Ermeniler", *Mazgirt* içinde, Ütopya: Ankara.

Tosun, M.(2018). "Dersim'den Öte Bir Memlekette Hay'lı Zamanlar: Hozat Ermenileri", *Hozat* içinde, der. Şükrü Aslan, Zeliha Hepkon, Ütopya: Ankara.

Tosun, M. (2020). "Kolektif Bellek Aracılığıyla Kimliğin Geri Çağrılması ve 'Kendi'nin Yeniden İnşası: Dersim Ermenileri", *Yüzyılda Ermeni Kimliğine Eleştirel Yaklaşımlar: Kırılğanlık, Direnç ve Dönüşüm* içinde, Hrant Dink Vakfı: İstanbul.

Tosun, M. (2015). "Belleğin Tanıklığında Hakikat ve Kimlik Arayışı: Dersim Ermenileri", *Praksis Dergisi*, Eylül 2015.